

PRZEGLĄD GÓRNICZY

założono 01.10.1903

MIESIĘCZNIK STOWARZYSZENIA INŻYNIERÓW I TECHNIKÓW GÓRNICTWA

Nr 2(964)

Luty 2003

Tom 59(XCIX)

UKD: 658.8.03:622.333:622.66:382.6(438)

Analiza problemów związanych z rachunkiem opłacalności eksportu węgla kamiennego¹⁾

Prof. dr hab. inż. Wiesław Blaschke, dr inż. Lidia Gawlik

Treść Na podstawie analiz skutków całkowitej likwidacji (hipotetycznej) eksportu węgla kamiennego oceniono wpływ takiej decyzji na efektywność wybranych branż gospodarki narodowej. W pracy dokonano syntezy opracowań cząstkowych obejmujących: górnictwo, transport kolejowy, sektor morski, bilans handlu zagranicznego i bilans płatniczy kraju. Analizy, wykonane dla warunków 2000 r., wykazały że eksport węgla kamiennego jest efektywny ekonomicznie. Wyniki analiz powinny zweryfikować popularne ale nieoparte na rachunkach kosztów i skutków poglądy o nieopłacalności eksportu węgla. Programy restrukturyzacji górnictwa powinny uwzględniać także możliwość pokrycia zapotrzebowania na polski węgiel na rynkach międzynarodowych.

*) Instytut Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią, Zakład Ekonomiki i Badań Rynku Paliwowo-Energetycznego PAN — Kraków.
Artykuł opiniował mgr inż. Jerzy Malara.

1) Rozdziały 2—5 stanowią syntezę opracowania „Makroekonomiczna analiza opłacalności eksportu węgla” koordynowanego przez prof. dr hab. inż. Wiesława Blaschke. Wykorzystano opracowania cząstkowe, które przygotowali następujący autorzy: dr inż. Lidia Gawlik (rozdz. 2), dr Krystyna Będkowska-Senator (rozdz. 3), prof. dr hab. inż. Jerzy Kubicki (rozdz. 4), dr Joanna Kulczycka (rozdz. 5).

I. Wprowadzenie

Opłacalność eksportu węgla kamiennego jest zagadnieniem złożonym. Można go rozpatrywać z punktu widzenia pojedynczej kopami, spółki węglowej, branży węgla kamiennego. Można też rozpatrywać go z punktu widzenia całej gospodarki narodowej. Każdy przyjęty do analizy punkt widzenia daje inny obraz efektywności eksportu węgla kamiennego. Najczęściej robi się (a tak postępują głównie media) proste porównania uzyskiwanych w eksporcie cen za sprzedany węgiel do cen na rynku wewnętrznym lub do całkowitych kosztów pozyskania węgla. Rachunki takie prowadzą do stwierdzenia, że uzyskiwane ceny w eksporcie są niższe od cen krajowych oraz od kosztów pozyskania węgla. Na tej podstawie lansowany jest pogląd, że eksport węgla jest nieopłacalny. Co gorsza, staje się on podstawą do wysnuwania też o dopłacie do eksportu węgla i to rzekomo dopłacie przez podatników. Poglądy te są błędne, a wynikają z nieznamomości praw rządzących handlem (nie tylko węglem) na rynku wewnętrznym oraz nieznamomości praw rządzących handlem na rynkach międzynarodowych. Zasady handlu na obu tych rynkach są inne. Opisywane to jest w literaturze specjalistycznej wystarczająco dokładnie i przystępnie. Niestety, znajomość tych praw nie jest powszechna w naszym kraju — co wiąże się prawdopodobnie z brakiem specjalistycznego, a czasem i podstawowego wykształcenia ekonomicznego u części kadry inżyniersko-technicznej. Ocena efektywności eksportu węgla na podstawie własnego rozeznania intuicyjnego najczęściej jest bardzo uproszczona i z

reguły błędna.

Problem opłacalności eksportu węgla powinien być rozwiązywany zawsze w ciągłym rachunku kosztów oraz skutków w skali gospodarki narodowej. W zasadzie powinien to być rachunek kosztów społecznych — tak sugerują ekonomiści zajmujący się problemami gospodarki surowcami mineralnymi [np. 11]. Są to złożone analizy, a w dodatku na obecnym etapie rozeznania problemu trudne, choć nie niemożliwe do przeprowadzenia.

Prowadzone w ostatnich latach prace [3, 4, 5, 7, 9] pokazują, że z punktu widzenia gospodarki narodowej i jej poszczególnych branż (górnictwo, transport kolejowy, sektor morski) eksport węgla jest efektywny ekonomicznie. Dotyczy to aktualnej sytuacji gospodarczej kraju charakteryzującej się określonymi kosztami oraz funkcjonującymi cenami. Dla udowodnienia tego stwierdzenia poniżej przytoczono wykonane w 2000 r. [1, 2] analizy wpływu eksportu węgla na wyniki ekonomiczne górnictwa węgla kamiennego, transportu kolejowego, portów morskich oraz bilansu handlowego i płatniczego. Wpływ eksportu węgla na poszczególne branże analizowano przyjmując hipotetyczne założenie, że nastąpi likwidacja tego eksportu. Podano możliwe do oceny wymierne skutki likwidacji eksportu, jak również zasygnalizowano skutki społeczne, regionalne itp. — trudne lub czasami niemożliwe do wycenienia.

2. Wpływ eksportu węgla na wyniki ekonomiczne górnictwa węgla kamiennego

Uwagi prezentowane w niniejszych tezach zestawiono na podstawie opracowań wykonanych w Państwowej Agencji Restrukturyzacji Górnictwa Węgla Kamiennego S.A. w Katowicach [1,8].

1. Eksport polskiego węgla, zarówno w okresie międzywojennym, jak i powojennym, stanowił strategiczny kierunek polskiej gospodarki. Wielkość eksportu zależała od zmian politycznych i gospodarczych. W 1952 r. eksport węgla wynosił około 24 mln t, w 1979 przekroczył 40 mln t, a rekordowy poziom eksportu (43 mln t) został osiągnięty w 1984 r. W 1989 r. eksport wynosił prawie 30 mln t, następnie zaczął spadać do 18,7 mln t (1992), a potem rosnąć osiągając w 1995 r. poziom ponad 32 mln t. W 1999 r. wyeksportowano 25,2 mln t, a w 2000 r. 23 mln t.
2. Z tytułu eksportu węgla kamiennego górnictwo uzyskało wpływy w wysokości: 1999 r. — 2199,5 mln zł, a w 2000 r. 2392,9 mln zł. Średnia cena zbytu węgla eksportowanego wyniosła w 1999 r. 87,28 zł/t, a w 2000 r. 104,04 zł/t.
3. Wpływy z eksportu węgla stanowiły w 1999 r. 20,7 % wpływów ze sprzedaży węgla ogółem, a w 2000 r. 17,8 % wpływów ze sprzedaży węgla ogółem.
4. Rezygnacja z eksportu węgla kamiennego wywołałaby następujące skutki:
 - zmniejszenie wydobycia węgla o wielkość dotychczasowego (lub planowanego na lata następne) eksportu,
 - konieczność zwiększenia tempa likwidacji kopalń i poszczególnych ruchów, jak również związanego z tym zmniejszenia zatrudnienia — a więc wzrost bezrobocia lub znaczące pogorszenie wykorzystania istniejących zdolności produkcyjnych górnictwa, co spowodowałoby wzrost jednostkowego kosztu sprzedanego węgla,
 - w przypadku zaniechania redukcji nadmiernych (w stosunku do możliwości sprzedaży węgla w kraju) zdolności produkcyjnych i nadmiernego (z powodu zaniechania eksportu) zatrudnienia nastąpiłoby znaczące pogorszenie wyników finansowych górnictwa,
 - pogorszenie zdolności płatniczych i wzrost zobowiązań górnictwa, w tym wobec budżetu państwa, ZUS i budżetów gmin,
 - negatywny wpływ na firmy około górnicze dostarczające materiały i usługi — wzrost zobowiązań górnictwa wobec tych firm a także ograniczenie ilości zamawianych materiałów, towarów, usług, energii, itp.
 - negatywne skutki społeczne, regionalne i polityczne.
5. W PARG S.A. [5] przeprowadzono symulację skutków ekonomicznych rezygnacji z eksportu węgla. Symulacja wykonana była dla lat 2000—2002. Pracę wykonano w połowie 2000 r. (stąd na 2000 r. podawane są prognozy, a nie wykonanie) na podstawie danych z biznes planów spółek węglowych skorygowanych (hipotetycznie) o skutki likwidacji eksportu. Rezultaty analiz zestawiono w następujących punktach.
6. Rezygnacja z eksportu węgla wymagałaby zwolnienia dodatkowo ponad 27,5 tys. osób. W ramach prowadzonej restrukturyzacji górnictwa spółki węglowe przewidywały (w latach 2000—2002) obniżenie zatrudnienia o ponad 49 tys. osób. W warunkach zaniechania eksportu zwolnić należałoby do 2002 r. 76,6 tys. osób.
7. Stan zatrudnienia na koniec grudnia 2000 r. wg biznes planów wynosił 155 tys. osób, a średnioroczne zatrudnienie — 159,6 tys. osób. W przypadku rezygnacji z eksportu wymagany średnioroczny stan zatrudnienia wynosiłby: w 2000 r. — 118 tys. osób, w 2001 r. — 109,4 tys. osób, w 2002 r. 105,9 tys. osób.
8. Ograniczenie zatrudnienia w wyniku rezygnacji z eksportu związane byłoby z poniesieniem przez spółki kosztów osłon socjalnych. Przy założeniu, że roczny koszt jednorazowej odprawy pieniężnej bezwarunkowej wynosi około 59 tys. zł, to zwolnienie 27,5 tys. osób wiązałoby się z poniesieniem kosztów wynoszących około 1622,5 mln zł. Te dodatkowe koszty musiałyby ponieść spółki węglowe, pogarszając swe wyniki finansowe.
9. Analiza istniejących zdolności produkcyjnych i możliwości ich zredukowania pokazała, że zaprzestanie eksportu (przykładowo od początku 2000 r.) wymagałoby przyspieszenia o jeden rok likwidacji (czyli rozpoczęcia likwidacji już w 1999 r.) dwóch kopalń i jednego samodzielnego ruchu oraz zatrzymania i przystąpienia do likwidacji już w 2000 r. dalszych ośmiu kopalń. Konieczne byłoby także zmniejszenie zdolności frontów eksploatacyjnych w pozostałych kopalniach. Przyspieszenie likwidacji wymagałoby poniesienia (w latach 2000—2002) kosztów w wysokości 770,4 mln zł oraz kosztów polikwidacyjnych (po 2002 r.) w wysokości 106,2 mln zł.
10. Konieczne do wygospodarowania ze środków własnych fundusze na dodatkową restrukturyzację związaną z rezygnacją z eksportu węgla, wynosiłyby odpowiednio w latach 2000-2002: 1088,4 mln zł w r. 2000, 638,0 mln zł w r. 2001 i 382,7 mln zł w r. 2002. W efekcie nastąpiłoby pogorszenie wyników finansowych górnictwa brutto odpowiednio w powyższych latach o: 1512,5 mln zł, 758,8 mln zł, 6,2 mln zł.
11. Pogorszenie wyników finansowych musi spowodować wzrost zobowiązań górnictwa, które nie będzie miało innej możliwości sfinansowania strat. A więc decyzja o zaprzestaniu eksportu węgla spowodowałaby w latach 2000–2002 wzrost stanu zobowiązań górnictwa wobec głównych wierzycieli o 2277,4 mln zł, z czego: wobec budżetu państwa — o 192,5 mln zł; wobec ZUS, FP, FGSP — o 433 mln zł; wobec PFRON — o 24,9 mln zł; wobec gmin — o 44,2 mln zł; z tytułu dostaw i usług — o 870 mln zł; z tytułu ochrony środowiska — o 408,3 mln zł.
12. Zaprzestanie eksportu węgla spowodowałoby utratę przychodów firm współpracujących z górnictwem odpowiednio w latach 2000, 2001, 2002 z uwagi na:
 - zmniejszenie zapotrzebowania na energię: o 160,1 mln zł (19,6 %), 153,4 mln zł (19 %) i 146,4 mln zł (18 %),
 - zmniejszenie zapotrzebowania na materiały: o 294,6 mln zł (19,4 %), 270,4 mln zł (17,9 %), 260,2 mln zł (17,6 %).
 - zmniejszenie zapotrzebowania na usługi obce: 393,8 mln zł (20 %), 369,3 mln zł (18,5 %), 363,4 mln zł (18,2 %).

Eksport węgla pozwala na utrzymanie się na rynku około 20 % wszystkich firm współpracujących z górnictwem.

13. Jak z powyższych zestawień wynika likwidacja eksportu węgla wywołałaby poważne negatywne konsekwencje w górnictwie, w przedsiębiorstwach okołogórnicznych, w budżecie państwa, gminach, a także w ZUS, FP, FGSP, PFRON.
14. O efektywności eksportu węgla decyduje możliwość uzyskania nadwyżki między ceną uzyskaną w eksporcie a jednostkowym kosztem zmiennym sprzedanego węgla [7]. Jednostkowe koszty zmienne sprzedanego węgla wynoszą w poszczególnych spółkach węglowych od 35,4 zł/t do 50,85 zł/t i stanowią od 19,7 % do 38,8 % jednostkowego kosztu sprzedanego węgla. Średni jednostkowy koszt zmienny sprzedanego węgla planowany na 2000 r. wynosił 38,68 zł/t i był on znacznie niższy niż uzyskiwane średnie ceny w eksporcie (104,04 zł/t).
15. Różnica pomiędzy osiąganą ceną w eksporcie a jednostkowymi kosztami zmiennymi sprzedanego węgla powoduje, że eksport węgla przyczynia się do poprawy efektywności ekonomicznej funkcjonowania spółek węglowych, a ewentualna decyzja o likwidacji eksportu spowodowałaby pogorszenie wyników tych spółek wraz z wszystkimi innymi negatywnymi skutkami opisanymi powyżej.
16. Przeprowadzona szczegółowa analiza wykazała ponadto, że planowany na 2000 r. eksport około 2 mln t węgla miał odbyć się po cenach wyższych od średniej ceny krajowej, eksport około 1,53 mln t — po cenach niższych niż jednostkowy koszt zmienny (a więc ze stratą), a pozostały eksport — po cenach wyższych niż jednostkowy koszt zmienny, a niższych od całkowitego kosztu sprzedanego węgla. Analiza doprowadziła do wyeliminowania tej części eksportu, która mogła przynieść stratę.
17. Należy pamiętać, że wzajemne relacje jednostkowych kosztów zmiennych i cen zbytu węgla w eksporcie ulegają zmianom w czasie. Z jednej strony, w wyniku restrukturyzacji górnictwa, obniżane są koszty pozyskania węgla (w tym także koszty zmienne), z drugiej strony zmieniają się ceny węgla na rynkach międzynarodowych, a z nimi cena uzyskiwana za węgiel przeznaczony na eksport. Niemalże wpływ ma także relacja kursu złotego do dolara, gdyż transakcje zawierane są w dolarach. Deprecjacja złotego przyczynia się do wzrostu efektywności eksportu.
18. Zamierzenia dotyczące ograniczenia eksportu węgla należy zawęzić tylko do eksportu nieopłacalnego (ceny niższe niż jednostkowe koszty zmienne). Nie należy zmniejszać eksportu węgla po cenach wyższych niż jednostkowe koszty zmienne, a wręcz przeciwnie — należy dążyć do zwiększenia tego eksportu. W zawieranych kontraktach sprzedaży węgla na eksport przez poszczególne kopalnie (spółki) należy dążyć do tego, aby różnica pomiędzy uzyskiwanymi cenami eksportowymi a jednostkowymi kosztami zmiennymi była jak największa. Im różnica ta będzie wyższa, tym efektywniejszy będzie eksport węgla i tym bardziej poprawiać się będzie wynik finansowy górnictwa węgla kamiennego.

3. Wpływ eksportu węgla na wyniki ekonomiczne transportu kolejowego

Uwagi zawarte w niniejszych tezach zestawiono na podstawie opracowania wykonanego w Ośrodku Badawczym Ekonomiki Transportu PKP w Warszawie [2].

1. Eksport węgla kamiennego stanowi około 60 % w strukturze przewozów PKP ładunków na eksport (druga grupa to metale i wyroby z metali, której udział wynosi około 8 %). W okresie kilku dziesięcioleci węgla stanowił podstawowy ładunek kształtujący funkcjonowanie przewozów kolejowych. Przewóz węgla kamiennego stanowił około 65 % ogólnej ilości tonokilometrów. Udział liczby wagonów do przewozów węgla w eksporcie wynosi około 48 % ogólnej liczby wagonów przewożących towary na eksport.
2. Transportem kolejowym przewieziono na eksport następujące ilości węgla: 1997 r. — 29,1 mln t (16 mln t do portów), 1998 r. — 27,9 mln t (16,6 mln t do portów), 1999 r. — 24,5 mln t (17,6 mln t do portów). Średnia odległość taryfowa przewozu węgla na eksport wyniosła w 1999 r. 455 km. W 1999 roku przewieziono w kierunku granicy: zachodniej — 1,9 mln t węgla, południowej — 4,4 mln t węgla, wschodniej — 0,6 mln t węgla i północnej — 17,6 mln t węgla.
3. Do eksportu węgla wykorzystano w 1997 r. — 512,1 tys. wagonów (274 tys. do portów), w 1998 r. — 491,7 tys. wagonów (283 tys. do portów), w 1999 r. — 422,3 tys. wagonów (297,8 tys. do portów).
4. Praca przewozowa w eksporcie węgla transportem kolejowym wynosiła w 1997 r. — 12410 mlntonokm (9075 mlntonokm do portów), w 1998 r. — 11 989 mlntonokm (9259 mlntonokm do portów), w 1999 r. — 10 948 mlntonokm (9 686 mlntonokm do portów).
5. Z tytułu przewożenia węgla kamiennego na eksport PKP uzyskało w 1999 r. wpływy w wysokości 907 mln zł (w tym do portów — 770 mln zł). Stanowi to tzw. przewoźne bez upustów. Uwzględniając upusty od przewoźnego wpływy wyniosły 731 mln zł.
6. Przewożąc węgiel eksportowany polskimi wagonami PKP otrzymuje wpływy za ich pobyt na terenach obcych (zagranicznych) zarządów kolejowych. Rozliczenia następują wg umów PPW (poza granicą wschodnią) i umów RIV (poza granicą zachodnią i południową). W 1999 r. z tytułu umów PPW wpływy wyniosły 1,3 mln zł, a z tytułu umów RIV — 38,7 mln zł.
7. Łącznie z tytułu przewozów węgla na eksport PKP uzyskało w 1999 r. wpływy w wysokości 771 mln zł (z uwzględnieniem upustów). Eksport węgla przewożonego do portów stanowi 12,1 % wpływów PKP z tytułu przewoźnego ogółem, a eksport drogą lądową stanowi 2,5 % wpływów.
8. W przypadku zaniechania eksportu węgla transportem kolejowym utracone zostałyby wpływy w wysokości 771 mln zł (z uwzględnieniem upustów). Ponadto koszty w wysokości 232 mln zł (część kosztów utrzymania urządzeń stałych infrastruktury kolejowej przypadająca dotychczas na przewóz węgla) obciążałaby dodatkowo pozostałe przewozy.
9. Rezygnacja z eksportu węgla wymagałaby redukcji zatrudnienia praktycznie tylko około 300 pracowników drużyn trakcyjnych w obsłudze lokomotyw. Pozostali pracownicy, związani z pracą przewozową, ekspedycyjną, warsztatową i administracyjną obsłu-

gujący przewozy wszystkich grup ładunkowych, nie byli brani pod uwagę przy analizie redukcji zatrudnienia, ponieważ trudno jest wyliczyć zbędną liczbę tych pracowników. Wyliczono, że ogólna wielkość odpraw dla zwalnianych drużyn trakcyjnych wyniosłaby około 9 mln zł.

10. Konsekwencje funkcjonalne z tytułu zaniechania przewozów na eksport są szczególnie trudne do wyliczenia. Dotyczy to zwłaszcza sfery organizacyjnej, gdzie powinny nastąpić redukcje kadry kierowniczej i personelu wykonawczego. Zmniejszyłaby się też na pewno liczba jednostek kolejowego zaplecza technicznego niezbędnego do utrzymywania w sprawności technicznej wagonów węglarek, a więc i tu niezbędną byłaby redukcja zatrudnienia. Częściowa redukcja zatrudnienia dotyczy także pracowników pozostałych komórek funkcjonalnych sektora przewozów towarowych.
11. Konsekwencje zmniejszenia lub likwidacji eksportu węgla dotyczyłyby także innych zjawisk gospodarczych, z których wymienić można następujące:
 - zmiany w umowach handlowych z obcymi (zagranicznymi) zarządami kolejowymi w zakresie przewozów ładunków, gdzie stosuje się rozliczenia na zasadzie wzajemności,
 - zmniejszenie produkcji wagonów węglarek, co skutkuje obniżeniem zatrudnienia w fabrykach,
 - istniejące wagony węglarki zaangażowane w przewozach węgla na eksport, nie będąc wykorzystywane, powiększą nieczynną (niepracującą) liczbę wagonów,
 - musiałyby nastąpić podniesienie opłat za infrastrukturę kolejową, co spowodowałoby wzrost cen przewozów kolejowych, skutkujące podniesieniem kosztów producentów towarów wykorzystujących transport kolejowy,
 - pogorszenie wyników finansowych PKP spowodowałoby utratę, odpowiednich do stopy opodatkowania, wpływów do budżetu.
12. Decyzje dotyczące zaniechania (zmniejszenia) eksportu węgla powinny więc uwzględniać, w rachunku ciągłym, skutki dla gospodarki wynikające z ograniczenia lub likwidacji przewozów węgla na eksport w PKP. Konsekwencje ekonomiczne, polityczne i społeczne ograniczenia (likwidacji) eksportu dla transportu kolejowego muszą być porównane z ewentualnymi korzyściami restrukturyzacji górnictwa wynikającymi z takich decyzji.

4. Wpływ eksportu węgla na wyniki ekonomiczne gałęzi sektora morskiego

Uwagi zawarte w mniejszych tezach zestawiono na podstawie opracowania wykonanego w Wyższej Szkole Morskiej w Gdyni [2, 10].

1. Eksport węgla kamiennego stanowi około 75 % ogólnej wielkości eksportu krajowego realizowanego drogą morską. Obsługę eksportu węgla realizują trzy porty: Gdańsk (port gdański i Port Północny), Gdynia i Szczecin-Świnoujście. Obsługa ta polega na świadczeniu usług: przeładunkowych, sztauerskich (rozmięszanie towarów w ładowniach statków), składowania oraz obsługi statków (usługi pilotowe, holownicze, cumownicze, klarowanie, zaopatrywanie i inne).

2. Drogą morską wyeksportowano w 1997 r. 13,75 mln t węgla (73,4 % całkowitego eksportu węgla), w 1998 r. 15,215 mln t (75,5 % eksportu węgla), a w 1999 r. — 16,2 mln t (81,9 % eksportu węgla).
3. Spółki eksploatacyjne w portach polskich obsłużyły statki przewoźników krajowych i zagranicznych w ilości: 1997 r. — 1337 statków, 1998 r. — 1058 statków, 1999 .— 1059 statków.
4. Zdolności przeładunkowe węgla w terminalach węglowych (Świnoujście, Port Północny) oraz tradycyjnych rejonów przeładunkowych w portach Szczecin, Gdańsk i Gdynia są wykorzystywane w około 50 %.
5. Przychody polskich portów morskich z tytułu prac przeładunkowo-sztauerskich i składowania węgla wyniosły: 1997 r. — 133,1 mln zł, 1998 r. — 146,4 mln zł, 1999 — 159,1 mln zł.
6. Przychody polskich portów morskich z tytułu obsługi pozaprzeładunkowej eksportu węgla wyniosły: 1997 r. — około 33 mln zł, 1998 r. — 34,5 mln zł, 1999 r. około 38 mln zł.
7. W ogólnych przychodach spółek eksploatacyjnych w portach polskich eksport węgla stanowił znaczący udział. Wielkości podane są w kolejnych latach 1997,1998,1999. Świnoujście 82,8 %, 80,8 %, 77,3 %; Port Północny 66,8 %, 63,1 %, 68,3 %; Gdynia 32 %, 35 %, 40 %; Szczecin 39,6 %, 43,9 %, 48,2 %; Gdańsk 19,1 %, 20,6 %, 21,4 %.
8. Oprócz podanych przychodów przedsiębiorstw portowych (pkt. 5 i 6) na eksporcie węgla zarabiają również inne przedsiębiorstwa obsługujące transport morski. Wymienić tu należy przedsiębiorstwa:
 - maklerskie frachtujące (pośredniczące w zawieraniu umów z przewoźnikami morskimi) otrzymujące prowizje maklerskie 1,25÷1,5 % kwoty frachtu,
 - agencyjne (obsługujące statki w związku z wejściem, pobytem i wyjściem z portu), otrzymujące prowizje agencyjne w zróżnicowanej wysokości,
 - spedycyjne (organizacja transportu węgla w relacji lądowo-morskiej) otrzymujące prowizje spedycyjne o zróżnicowanej wysokości,
 - rzeczoznawstwa i kontroli ładunków (usługi dotyczące jakości i standardów ładunków i kontrole ilościowo-jakościowe) — otrzymujące prowizje,
 - towarzystwa ubezpieczeniowe (ubezpieczenia węgla od ryzyka transakcyjnego i transportowego) uzyskujących premie ubezpieczeniowe w zróżnicowanej wysokości,
 - służby celne i graniczne (odprawy graniczne i celne statków) otrzymujące opłaty manipulacyjne,
 - banki (kredytujące transakcje handlowe i transportowe),
 - przedsiębiorstwa zaopatrywania statków (żywność, różne materiały i części wymienne maszyn i urządzeń),
 - stocznie remontowe (usługi remontowe statków przybywających po węgiel),
 - firmy portowe (zajmujące się odbiorem ze statków i utylizacją wody balastowej, zenzowej, nieczystości płynnych i stałych),
 - usługi administracji morskiej w zakresie kontroli żegluga.

Przychody te są znaczne, choć trudno je podać, że względu na tajemnice handlowe.

9. Eksport węgla, w ubiegłych latach, wpłynął na rozwój ilościowy i jakościowy polskiej floty. Polski przemysł okrętowy (stocznie polskie) zrealizowały duże programy inwestycyjne na rzecz budowy statków przewożących węgiel. W okresie transformacji gospodarki nastąpił regres zarówno w przemyśle stoczniowym, jak i w żegludze morskiej. Nastąpiła reorientacja w kierunku działalności na rynkach międzynarodowych. Obecnie nie ma bezpośrednich związków między rozwojem eksportu węgla drogą morską a interesami przemysłu stoczniowego i żeglugi. Brak jest politycznych, regulacyjnych i ekonomicznych argumentów skłaniających żeglugę do preferowania strategii narodowej (przewóz krajowych ładunków, wykorzystanie krajowego przemysłu okrętowego). Mimo tego porty polskie obsługiwały także polskie statki przewożące eksportowany węgiel: 1997 r. —133 statki, 1998 r. — 94 statki, 1999 r. —100 statków.
10. Oszacowanie skutków ewentualnej rezygnacji z eksportu węgla jest zagadnieniem złożonym i nie może być rozpatrywane wyłącznie z punktu widzenia potrzeb rynku wewnętrznego (zrównoważenie krajowego bilansu). Dla podjęcia właściwej decyzji należy wykonać rachunek całkowitego łańcucha działań powiązanych z handlem międzynarodowym i jego realizacją. Rachunek taki uwzględniać musi zarówno skutki wymierne, jaki społeczne, które są trudne do oszacowania.
11. Ograniczenie i opejnie zanik eksportu polskiego węgla drogą morską wywołałyby następujące skutki:
 - straty poniosłyby firmy zajmujące się usługami pośrednictwa w morskim handlu zagranicznym węglem (głównie Węgłokoks i liczne firmy prywatne), skala strat jest trudna do oszacowania ze względu na tajemnice handlowe dotyczące przewozu,
 - terminale węglowe (Port Północny, Świnoujście) stałyby się całkowicie bezużytecznymi obiektami generującymi wyłącznie koszty; gdyż zostały one zbudowane i wyposażone w wysokoautomatyzowane linie technologiczne przystosowane wyłącznie dla obsługi eksportowanego węgla,
 - pozostałe porty morskie poniosłyby straty proporcjonalne do udziału węgla w przeładunkach i w dotychczasowych osiągniętych efektach ekonomicznych; tradycyjne rejony przeładunków węgla są w lepszej sytuacji, gdyż mogą szukać kompensat (utraconych źródeł przychodów z eksportu węgla) w innej działalności eksportowej (tylko jakiej i na jaką skalę — w porównaniu z węglem?),
 - nastąpiłby radykalny spadek liczby statków zawiązujących do poszczególnych portów; co spowodowałoby utratę przychodów z działalności poza-przeładunkowej,
 - nastąpiłby efekt domina, gdyż ograniczenie lub zaniechanie eksportu węgla wywołałoby straty wielu firm działających w sferze obrotu portowo-morskiego; zakres i skutki ekonomiczne będą poważne, choć są one trudne do oszacowania,
 - spadłaby aktywność przemysłu remontu statków, gdyż spadek liczby zawiązujących po węgiel statków pociągnąć może redukcję potrzeb remonto-

wych w polskich stocznich; skutki ekonomiczne tego zjawiska są trudne do oszacowania.

12. Ograniczenie lub rezygnacja z eksportu węgla przyniosłaby także poważne skutki społeczne:
 - w terminalach węglowych nastąpiłyby zwolnienia grupowe, a w pozostałych portach konieczność redukcji wysoko kwalifikowanej kadry,
 - negatywne skutki o zasięgu lokalnym (miasta portowe) i regionalnym (zachodnio-pomorskie i pomorskie) wywołane faktem, że działalność przedsiębiorstw związanych z eksportem wpływa na funkcjonowanie i rozwój miast portowych i regionów morskich — jest to układ zależności i sprzężeń o charakterze ekonomicznym, funkcjonalnym, demograficznym, edukacyjnym, społecznym i socjalnym; strategię rozwoju miast i regionów są jednoznacznie uwarunkowane rozwojem sektora morskiego w gospodarce.
13. Na rynku międzynarodowym eksport towarów jest przedmiotem interwencjonizmu państwowego, gdyż ceny towarów wynikają (poza relacjami popytu i podaży) z przeciętnego kosztu ich produkcji w skali międzynarodowej. Konsekwencją tych uwarunkowań jest subwencjonowanie cen wielu towarów na rynku międzynarodowym przez ceny towarów na rynku krajowym (ceny powyżej kosztów zmiennych w eksporcie, ceny powyżej całkowitych kosztów na rynku wewnętrznym). Wszystkie liczące się na światowym rynku węgla państwa stosują tą politykę stosownie do relacji krajowych kosztów produkcji do przeciętnych międzynarodowych kosztów produkcji. Relacje te kształtują zakres, poziom oraz dobór metod i narzędzi interwencji państwa.
14. Powiązanie poziomu eksportu węgla, w tym eksportu drogą morską, z relacjami rozmiaru produkcji i popytu na rynku wewnętrznym — przy negatywnej argumentacji wyższego poziomu cen rynku wewnętrznego w stosunku do cen na rynku międzynarodowym — jest przeciwstawne podstawowym mechanizmom rynku międzynarodowego.
15. Program rozwoju (ograniczenia) eksportu w programach restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego powinien być oparty na rachunku ciągłym — uwzględniający skutki określonych decyzji dla całego układu związanego z realizacją procesów dostawy i transportu w handlu międzynarodowym. Na przykład należy przypomnieć, że węgiel stanowi około 75 % ogólnej tonażowej wielkości eksportu krajowego realizowanego drogą morską.
16. Doktrynalne podejście do kształtowania polityki eksportu polskiego węgla, w tym szczególnie drogą morską, na rynki międzynarodowe przynieść może nieobliczalne szkody gospodarcze. Zdaniem ekspertów gospodarki morskiej konsekwencje ekonomiczne, polityczne i społeczne ograniczenia z opcją zaprzestania eksportu węgla drogą morską będą dla gałęzi sektora morskiego wraz z jego powiązaniem zwielokrotnione w stosunku do bezpośrednich efektów restrukturyzacji górnictwa węgla kamiennego.

5. Wpływ eksportu węgla na bilans handlu zagranicznego i bilans płatniczy kraju

Uwagi prezentowane w niniejszych tezach zestawiono na podstawie opracowań wykonanych w Pracowni Badań

Strategicznych Instytutu Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią PAN w Krakowie [2, 6].

1. Wartość polskiego eksportu w latach 1997 — 1999 wzrosła o 28,7 %, natomiast wartość eksportu węgla w tym okresie spadła o 18 %. Udział wartości sprzedaży węgla w eksporcie krajowym obniżył się z 4,38 % (1997 r.) do 2,79 % (1999 r.). W 1993 r. udział ten wynosił 6,87 %.
2. Wartość polskiego eksportu wyniosła w 1999 r. 108,8 mld zł, w tym węgla kamiennego 3,03 mld zł. Wartość eksportu pozostałych surowców energetycznych wyniosła 2,0 mld zł. Dla porównania wartość polskiego eksportu miedzi (razem) wyniosła w 1999 r. 1,52 mld zł (miedzi rafinowanej 1,42 mld zł), była więc dwukrotnie niższa niż wartość eksportu węgla kamiennego. Wartość eksportu wszystkich surowców metalicznych wyniosła łącznie 3,81 mld zł.
3. W 1999 r. Polska importowała surowce energetyczne (gaz, ropa i produkty naftowe, węgiel kamienny i brunatny, koks, półkoks i produkty koksochemiczne, wyroby z węgla uszlachetnionych, bitum i asfalt naturalny) o wartości 12,97 mld zł. Eksport surowców energetycznych osiągnął wartość 5,04 mld zł. Wartość importu węgla kamiennego wyniosła 329 309 tys. zł, a wartość eksportu węgla kamiennego 3 034 929 tys. zł.
4. Mimo zmniejszania się wartości eksportu węgla odgrywa on nadal istotną rolę w bilansie handlu zagranicznego surowcami energetycznymi. Saldo (różnica eksport minus import) wartości surowców energetycznych wyniosło w 1999 r. minus 7,93 mld zł, a bez eksportu węgla kamiennego wynosiłoby minus 9,94 mld zł. Saldo obrotów węglem (eksport minus import) wyniosło w 1999 r. plus 2705, 62 mln zł.
5. Polska jest eksporterem netto węgla kamiennego, tzn. wykazuje dodatnie saldo obrotów z zagranicą. Wpływa to korzystnie na bilans płatniczy kraju. Największą ujemną pozycję w bilansie płatniczym Polski ma pozycja towary (w 1999 r. minus 14,4 mld USD), w której jest uwzględnione dodatnie saldo obrotów węglem (w 1999 r. plus 681,5 mln USD). Udział węgla w bilansie płatniczym Polski w pozycji towary wynosił w 1997 r. — 8,6 %, w 1998 r. — 5,7 %, w 1999 r. — 4,7 %.
6. Bilans płatniczy Polski na bazie płatności w USD wyniósł w 1999 r. minus 220 mld USD, w tym wartość eksportu węgla plus 766,2 mln USD. Rezygnacja z eksportu polskiego węgla powiększyłaby deficyt na rachunku bieżącym bilansu płatniczego Polski do kwoty minus 986,2 mln USD.
7. Wstrzymanie eksportu polskiego węgla powiększyłoby deficyt obrotów surowcami energetycznymi o 27,45 % oraz powiększyłoby deficyt na rachunku bieżącym bilansu płatniczego Polski około 4,5 razy.

6. Warunki opłacalności eksportu węgla z punktu widzenia efektywności funkcjonowania górnictwa węgla kamiennego

Przedstawione w poprzednich rozdziałach skutki zaniechania eksportu wskazują, że utrzymanie istniejącego poziomu eksportu jest korzystne zarówno dla samego górnictwa węgla kamiennego, jak również dla przedsiębiorstw, które uczestniczą w realizacji tego eksportu (Węgllokoks SA., PKP, porty morskie). Eksport węgla poprawia również bilans handlu zagranicznego Polski oraz bilans płatniczy kraju.

Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że od górnictwa węgla kamiennego wymaga się, by było ono efektywne ekonomicznie, tzn. by poszczególne przedsiębiorstwa górnicze przynosiły zysk. W takich warunkach na problem opłacalności eksportu z punktu widzenia pojedynczego przedsiębiorstwa i całej branży należy spojrzeć inaczej.

Przy istniejącym poziomie zdolności produkcyjnych, każdy eksport po cenach przekraczających koszty zmienne produkcji jest efektywny ekonomicznie, to znaczy poprawia wynik górnictwa na sprzedaży węgla. Hasła domagające się ograniczenia eksportu mają swe podłoże w fakcie, że z punktu widzenia maksymalizacji wyniku ze sprzedaży węgla, każda sprzedaż poniżej kosztów produkcji ogółem — a taką w przeważającej wielkości jest sprzedaż eksportowa — pogarsza wynik w porównaniu z sytuacją, gdy cała produkcja kopalni sprzedawana jest w kraju.

Aktualnie suma zdolności produkcyjnych polskich kopalń jest znacząco większa od popytu na węgiel w kraju. Co więcej, jest nieco wyższa od sumy popytu na polski węgiel w kraju i w eksporcie razem. Oznacza to, że wszystkie istniejące kopalnie nie mogą w pełni wykorzystać swych zdolności produkcyjnych, co byłoby sytuacją optymalną. Produkcja i sprzedaż węgla niższa od optymalnej prowadzi do wzrostu jednostkowych kosztów produkcji. Z drugiej strony nadpodaż węgla prowadzi do uzyskiwania niższych cen za sprzedany węgiel (wzajemna konkurencja spółek węglowych). W rezultacie następuje stopniowe pogarszanie wyników branży, przy czym — w warunkach aktualnej struktury górnictwa węgla kamiennego — wyniki uzyskiwane przez poszczególne spółki są w dużej mierze przypadkowe i wynikają bardziej z operatywności w sferze działań marketingowych niż z obiektywnych warunków produkcji. Generalnie trwa proces „dzielenia biedy”, u źródeł którego leży zbyt wysoki poziom zdolności produkcyjnych górnictwa węgla kamiennego jako całości.

Sytuację można opanować wyłącznie poprzez dostosowanie zdolności produkcyjnych górnictwa węgla kamiennego do wielkości popytu na węgiel.

W skrajnym przypadku można rozważyć ograniczenie wielkości przemysłu, tak by zaspokajał on wyłącznie potrzeby krajowe. Oznaczałoby to likwidację w najbliższym czasie ponad 30 % istniejących aktualnie zdolności produkcyjnych kopalń. Pozostawienie kilkunastu kopalń o najniższych kosztach produkcji, których zadaniem byłoby zaspokojenie wyłącznie popytu krajowego na węgiel, prowadziłoby do maksymalizacji zysku górnictwa węgla kamiennego. Prowadziłoby to równocześnie do opisanych w poprzednich rozdziałach strat w gospodarce narodowej, w firmach współpracujących z górnictwem oraz w przedsiębiorstwach uczestniczących w eksporcie węgla. Poza tym, taka decyzja spowodowałaby ogromny wzrost bezrobocia w rejonach górniczych, nie mówiąc już o kosztach związanych z fizyczną likwidacją kopalń. Rozwiązanie takie jest nieefektywne i przynoszące szkodę gospodarce kraju.

Drugim skrajnym rozwiązaniem jest zaprzestanie procesów restrukturyzacyjnych, usankcjonowanie ponoszonych strat, na przykład poprzez stworzenie dopłat z budżetu do produkcji węgla. Na to rozwiązanie budżet po prostu nie ma pieniędzy, zwłaszcza, że należałoby się liczyć z coraz wyższymi wydatkami w miarę upływu lat.

Wydaje się więc, że jedynym rozsądnym rozwiązaniem jest kontynuacja procesu restrukturyzacji górnictwa wę-

gła kamiennego, w tym likwidacja kilku kopalń — w stopniu gwarantującym utrzymanie równowagi pomiędzy zdolnościami produkcyjnymi a sumą popytu krajowego i zagranicznego na polski węgiel.

Sposób restrukturyzacji i ewentualny wybór kopalń do likwidacji powinien być poprzedzony dogłębną analizą uwzględniającą zarówno określenie zobiektywizowanych, uzasadnionych kosztów produkcji w warunkach pełnego wykorzystania zdolności produkcyjnych, jak i pełną analizą możliwości zbytu produkowanego węgla w kraju i za granicą, z określeniem wzajemnej relacji ceny krajowej i jednostkowego kosztu produkcji w warunkach sprzedaży całej produkcji w kraju, relacji ceny eksportowej i jednostkowego kosztu zmiennego produkcji w powiązaniu z możliwościami zbytu produkowanego węgla na eksport.

Z punktu widzenia górnictwa węgla kamiennego jako całości należałoby maksymalizować przychody ze sprzedaży węgla, w tym przychody z eksportu, przy jednoczesnym zapewnieniu uzyskania odpowiednio wysokiego wyniku ze sprzedaży węgla w każdej ze spółek węglowych dla uzyskania dodatnich wyników finansowych.

Oznacza to pozostawienie wielkości eksportu węgla na jak najwyższym poziomie i zminimalizowanie liczby likwidowanych kopalń na przykład do tych, w których jednostkowy koszt sprzedanego węgla (na poziomie uzasadnionych kosztów) jest wyższy od możliwej do uzyskania średniej ceny zbytu na rynku krajowym.

7. Podsumowanie

Eksport polskiego węgla kamiennego przynosi wymierne korzyści zarówno górnictwu węgla kamiennego, jak i PKP oraz portom morskim. Wpływa bardzo korzystnie na bilans płatniczy Polski.

Eksport węgla kamiennego przynosi znaczne, acz niewymierne (lub trudne do szacowania), korzyści społeczne. Zmniejsza bezrobocie w przedsiębiorstwach wydobywających węgiel, transportujących i przemysłu morskiego. Przyczynia się do rozwoju (utrzymania stanu) infrastruktury obsługującej dag procesów związanych z eksportem węgla, a także ma istotne znaczenie dla rozwoju regionów.

Ograniczanie eksportu nie jest metodą na poprawę wyników ekonomicznych górnictwa węgla kamiennego. Procesy restrukturyzacyjne powinny doprowadzić do uzyskania optymalnego rozmiaru górnictwa w Polsce, z uwzględnieniem pokrycia zapotrzebowania na polski węgiel na rynkach międzynarodowych.

Literatura

1. Makroekonomiczna analiza opłacalności eksportu węgla. Część I — Górnictwo węgla kamiennego. PARG WK S.A. Katowice 2000.
2. Makroekonomiczna analiza opłacalności eksportu węgla. Część II — Transport kolejowy — OBET PKP Warszawa; — Sektor morski — Wyższa Szkoła Morska Gdynia; — Bilans handlu zagranicznego, bilans płatniczy kraju — Pracownia Badań Strategicznych Instytut GSMiE PAN Kraków. Synteza PARG WK S.A. Katowice 2000.
3. Romańczyk E. (red.): Strategia eksportu polskiego węgla. Bezpieczeństwo pracy i ochrona środowiska w

górnictwie nr 11, 1996.

4. Blaschke W., Grudziński Z.: Opłacalność eksportu węgla kamiennego. Czasopismo Techniczne nr 31—32. KTT. Kraków 1998.
5. Karbownik A., Pawełczyk E., Gawlik L.: Analiza opłacalności eksportu węgla kamiennego. Mat. Szkoły Ekonomiki i Zarządzania w Górnictwie, Wyd. AGH, Ustroń 2000.
6. Kulczycka J., Wąsik A.: Polski eksport węgla — jego rola na rynku międzynarodowym oraz w krajowym bilansie handlowym i płatniczym. Prz. Górn. 2001, nr 5.
7. Blaschke W.: Koszty zmienne — kryterium opłacalności eksportu węgla kamiennego. Mat. Konf. „Paliwa i energia dziś i jutro — 2001”. Wyd. Paliw i Energii AGH. Wyd. IGSMiE PAN. Kraków 2001.
8. Gawlik L.: Analiza opłacalności eksportu węgla z punktu widzenia krajowego przemysłu węgla kamiennego. Mat. Konf. „Paliwa i energia dziś i jutro — 2001”. Wyd. Paliw i Energii AGH. Wyd. IGSMiE PAN. Kraków 2001.
9. Malara J. Rola eksportu węgla kamiennego w aktywizacji gospodarczej kraju. Prz. Górn. 2001, nr 9.
10. Kubicki J.: Dylematy eksportu polskiego węgla kamiennego drogą morską. Prz. Górn. 2001, nr 11.
11. Bojarski W. W.: Efektywność systemowa przedsięwzięć gospodarczych. Wyd. Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości. Warszawa 2001.